

УДК 930.2:39**КУШНІР В'ЯЧЕСЛАВ**

доктор історичних наук, декан факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

KUSHNIR VYACHESLAV

a Doctor of History, a Dean of the History and Philosophy Department at the Illia Mechnykov Odesa National University

Бібліографічний опис:

Кушнір, В. (2021) Погосподарські книги як етнографічне джерело. *Народна творчість та етнологія*, 2 (390), 58–63.

Kushnir, V. (2021) Household Books as an Ethnographic Source. *Folk Art and Ethnology*, 2 (390), 58–63.

ПОГОСПОДАРСЬКІ КНИГИ ЯК ЕТНОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Анотація / Abstract

На прикладі погосподарських книг сільської ради українського села з часткою молдовського населення розглядаються можливості їх використання для вивчення динаміки і трансформації етнічних ідентичностей в українсько-молдовській порубіжній зоні. Використано записи із книг як ілюстрацію цих процесів у 1940–1950-х роках.

Ключові слова: погосподарські книги, українсько-молдовські взаємини, трансформації етнічної ідентичності.

On the example of household books of a village council of a Ukrainian village with a share of the Moldovan population, considered are possibilities of their use for studying the dynamics and transformation of ethnic identities in the Ukrainian-Moldovan borderland. Book entries were used to illustrate these processes in the 1940s and 1950s.

Keywords: household books, Ukrainian-Moldovan relations, transformations of ethnic identity.

Порубіжні території характеризуються етнографічною строкатістю, синкретичними в поєднанні компонентів різних культур етнокультурними комплексами, активною динамікою етнічних процесів і змінами ідентичностей. Таким є українсько-молдовське порубіжжя, зокрема в придністровській його частині в районі середньовічного Рашкова, відомого ще з XV ст., а вже в XVI–XVII ст. як торгівельно-ремісничого, транзитного центру на Дністрі. Відомості про формування цієї

території, як порубіжжя культур, пов'язані з появою на лівому березі Дністра перших поселень. Документи на володіння землями, віддаленими від Дністра, засвідчують процес заселення земель у XVI ст. Колонізація району посилюється особливо з початку XVIII ст. і приводить до утворення за участю передусім українців з Поділля і молдован з правого берега Дністра своєрідної етнокультурної ситуації, наявності насамперед українсько-молдовських поселень. У XIX ст.

на лівобережжі Дністра на території одного з найбільших у складі Подільської губернії Балтського повіту проживали українці, етнічні групи молдован, поляків, євреїв та ін., установлені традиції яких презентували культурну своєрідність кожної. Тому повіт вирізнявся своєю етнографічною строкатістю особливо в придністровській зоні. Чисельно переважали українці і молдовани. У період існування АМСРР (1924–1940), а з 1938 року – МАРСР у складі Української РСР [12] відносно більшість населення автономії в 1926 році мали українці – 48,5 % і 30,1 % було молдован [14, с. 28]. За переписом населення 1920 року,

у придністровських Олексіївському та Крутянському районах до складу останнього входила й Лабушна, відносно більшість складала українці (табл. 1) [3, с. 73].

Статус автономії передбачав створення територіально-адміністративних одиниць з урахуванням національних інтересів населення. Ідеться, зокрема, про сільські ради: 85 – українських, 33 – молдовських, 24 – українсько-молдовських [1, с. 73]. В освітньому процесі використовувалася молдовська мова. Її вивчали ще на початку 1950-х років, що мало важливе значення для підтримки етнічної самосвідомості молдован.

Таблиця 1

Район	Молдовани		Українці		Росіяни		Німці		Інші
	Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%	Кільк.	%	
Олексіївський	6263	22,5	17 483	62,7	429	1,5	4	-	13,3
Крутянський	1377	3,0	25 818	56,7	1337	2,9	18	-	37,4

Тому помітний природний інтерес дослідників, принаймні з ХІХ ст., до українсько-молдовського порубіжжя, до питань міжкультурних взаємин, динаміки етнічного складу населення [6]. У публікаціях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. неодноразово підкреслювалося розмаїття мов, етнічна виразність одягу, традиційного житла. Цікавились етнопсихологічними особливостями українців та національних меншин. Описувались практики, хоча й побіжно, міжкультурних комунікацій, відзначалася важлива роль у розвитку культури кожної етнічної спільноти. Цікавими є оціночні судження щодо ідентичностей мешканців, особливо змішаних українсько-молдовських поселень, важливими є спостереження та висновки щодо процесу трансформації самосвідомості населення порубіжної зони в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Їх недостатньо для повної характеристики міжкультурних комунікацій, як і для характеристики динаміки

самого процесу, динаміки і трансформації ідентичностей. Проблеми складні, багатокомпонентні, залежні від багатьох чинників і потребують предметного дослідження із залученням різноманітних джерел інформації. Одним із таких розглядаємо матеріали погосподарських книг. Нашим завданням є з'ясування можливостей використання цих облікових документів для вивчення низки питань етнографічного характеру, зокрема динаміки етнічної ідентичності членів конкретної родини, у даному випадку із села Лабушна Кодимського району, що на півночі Одещини.

У ХІХ ст. село відоме як українсько-молдовське. М. Карачківському, який побував тут у 1928 році [2], не вдалося з'ясувати в місцевого населення питання про виникнення назви села. Він припускає, що вона молдовського походження, хоча він знайшов у церковному літописі ще одну давню назву – слов'янську – Яблучна [2, с. 175]. Такої ж

думки дотримувався М. Сергієвський. Він пов'язував назву з молдовською лексемою «лепуш» – лопух [13, с. 34–35]. За місцевими переказами, назва походить від прізвища одного з перших поселенців – Лапка чи Лабка [7, с. 57]. Імовірно, раніше існували поряд два поселення, які згодом об'єдналися в одне під молдовською назвою¹. Більш вагомим є аргумент на користь молдовської версії, якщо зважати й на те, що поселення з аналогічної назвою – Лабушна – відомі в Молдові. Отже, версії різні, але так чи інакше вони відображають історію українсько-молдовського поселення. Село розвивалось, співвідношення населення на кінець XVIII ст. було майже однаковим – 64 господарства українців і 50 господарств молдован. У відсотковому відношенні українці склали 46 % (373 особи), молдовани – 49 % (398 осіб) [2, с. 176; 4, с. 258].

У кількісному відношенні показник носіїв молдовської ідентичності як в регіоні, так і в Лабушні не був сталим, що й відображено в погосподарських книгах.

У довідникових виданнях погосподарські книги значаться як документи первинного обліку господарств у сільських радах. З 1935 року такі книги використовуються як особові документи обліку кожного господарства на території сільради із зазначенням відомостей про житлові та господарські приміщення, землю, худобу. Членів сім'ї записано поіменно із зазначенням дати їх народження, статі, національності тощо. Оскільки відомості в погосподарські книги

вносяться щорічно, є можливість простежувати динаміку кількісного складу родини, населення села за статтю, віком, національністю. Наскільки об'єктивно такий метод фіксує існуючу реальність, однозначно стверджувати складно, враховуючи наявність подвійної самосвідомості в придністровській зоні і в українсько-молдовських поселеннях зокрема, але слід визнати, що загальну тенденцію трансформації, у даному випадку – молдовської ідентичності, він відображає. Записи засвідчують, принаймні формально, зміну ідентичності з молдовської на українську за порівняно короткий період. Простежується тенденція і на загальносільському рівні. На 1946 рік у селі проживало 3242 особи, з яких 3068 українців, 72 особи – молдовани, 23 – поляки і 13 росіян. Не змогли себе ідентифікувати 64 особи [8]. За даними 1950 року, чисельність населення скоротилася (виїзд за державною програмою до Казахстану), але на 1960 рік зросла до 3380 осіб. Відповідно зросла чисельність українців, тоді як молдованами себе вважали лише 27 осіб.

Показовими, з точки зору міжетнічних процесів і наслідків взаємоасиміляції, є прізвища мешканців села. Молдованами себе вважали носії не тільки молдовських, але й українських, російських і польських прізвищ, таких як Барабаш, Баркар, Борсук, Бурмістр, Вакарчук, Гончарук, Горбешко, Григор'єв, Гуцол, Євтодій, Згардан, Камінна, Кисель, Луков, Мерецька, Митиченко, Печерський, Русол, Самозван, Токан та ін. [8; 9; 11].

Таблиця 2

№ п/п	Склад родини	Національність станом на 1944–45 рр.	Національність станом на 1951–52 рр.
1	Баркар Микола – голова родини	молдован	
2	Баркар Анастасія – дружина	молдованка	молдованка
3	Баркар Люся – донька	молдованка	українка
4	Баркар Катерина – донька	молдованка	українка
5	Баркар Григорій – син	молдован	українець

Ілюстрацією процесу трансформації ідентичності може бути історія родини Баркар, яка складалася з п'яти осіб: батька Миколи – голови родини, його дружини Анастасії і трьох дітей [8] (табл. 2). Щорічно оновлена інформація в книгах відображає тенденції, зокрема в питаннях національної самосвідомості.

Відомості про дітей за період 1953–1955 років відсутні, ймовірно, вони виїхали із села, проте Баркар Анастасія своєї ідентифікації не змінила.

У родинях лише старше покоління (у даному випадку батьки) не змінило своєї етнічної належності. Вони і своїх дітей, які ще не досягли дїездатного віку і не могли самостійно визначати свій статус і національність, записали молдованами. Однак, ставши дорослими, діти визнали себе представниками іншої ідентичності – української. Причин такого рішення кілька, зокрема – мовно-культурне середовище. Для старшого покоління з віком пониження соціальної активності, зменшення ролі в громаді є природним, тому необхідність адаптації, мотивацій для інкорпорації в інше мовно-культурне середовище мінімальна. Інша ситуація з молоддю, для якої здатність комунікування в однаковому культурному й мовному середовищі означає бути рівноправним суб'єктом соціуму. Таке розуміння посилює динаміку етнопсихологічного процесу на шляху трансформації ідентичності. Тому якщо на початку 1950-х років мати Баркар Анастасія залишилася молдованкою, то діти, ставши дорослими й самостійними у своїх рішеннях, уже позиціонували себе українцями.

Такі реалії трансформації ідентичностей слід враховувати, вивчаючи традиційну обрядовість, господарсько-побутовий комплекс як на рівні села, так і району. Наприклад, при атрибуції виробів ткацтва М. Карачківський відзначає культурно-побутові особливості українців і молдован, однак увагу зосереджує на молдовських. Згадуючи про ткацтво, пише про виготовлення полотна для рушників, головного вбрання під назвою «нафрама» [2, с. 175]. Додамо інші назви килимових виробів молдовського походження, які й сьогодні

ні використовуються в побуті – «кадрелі»², «паратари»³. Незважаючи на молдовське походження назви виробу, простежується відмінність у композиційних деталях орнаментики паратарів українських сіл і молдовських.

В Лабушні, як і в інших селах придністровської зони, українські й молдовські традиції переплітаються. Назви виробів українського й молдовського походження, компоненти візерунків тощо виразно підкреслюють наслідки взаємопроникнення, знаходять своє відображення в оригінальних орнаментальних композиціях. Стає зрозумілою наявність спільних атрибутивних ознак для рушників, килимових виробів вбрання придністровських сіл Кодимщини й сусіднього Кам'янського району Молдови. Українці вважають їх українськими, а молдовани – молдовськими. На прикладі родини Баркар створення такої ситуації відбувалося так. Баркар Анастасія займалась ткацтвом, використовуючи молдовські традиційні, родинні знання й уміння. На той час кадрелі, паратарі, принаймні за назвами, ідентифікувались як молдовські й відрізнялися від українських. Виготовляти такі самі (молдовські) вироби навчала мати і своїх доньок. Проте в дорослому віці вони вже позиціонували себе українками, і хоча ткали за молдовськими традиціями, часто в побуті вироби сприймали як українські. Звісно, що й українки копіювали візерунки з молдовських килимів, як і молдованки запозичували орнаменти в українок. Але в даному контексті подібні деталі роз'яснюють природу та наслідки міжкультурних інтерференцій, пояснюють, чому однакові вироби, вбрання в молдовських селах вважаються молдовськими, а в українських – українськими.

Отже, погосподарські книги (як офіційні документи) дають додаткову й достатньо об'єктивну інформацію для вивчення процесу трансформації етнічних ідентичностей в українсько-молдовських поселеннях придністровської зони, міжкультурної взаємодії українців і молдован, досвіду обміну знаннями в господарсько-побутовій сфері і звичаєво-обрядовій практиці.

Примітки

¹ Слід зазначити, що на цій ділянці придністровської зони проживала значна частка молдовського населення й часто поселення українців і молдован у вигляді хуторів співіснували поряд. Так і Лабушна складалась з двох частини – української магали і молдовської магали.

² Кадрелі (в однині називають «кадр еля») були більшого розміру, ніж паратари. За деякими відомостями, кадрелі ткали тільки з конопляних ниток. Однак з часом паратари і кадрелі виготовляли як із конопель,

так і з вовни. Виготовлені з конопель паратари називали «простими паратарами» [5, с. 19–20].

³ Паратари (палатари) – ткані різнобарвні довгі вовняні полотна. Ними прикрашали здебільшого чільні та причільні стіни над лавками в малій і обов'язково у великій хаті. Як і килями, ці вироби мали багату та яскраву орнаментику. Орнаменти палатарів виконували перебірним тканням із різнобарвних ниток.

Джерела та література

1. Балабушевич Т. А. Формування і розвиток етнічних меж українців з молдаванами і румунами. *Magisterium. Історичні студії*. 2004. Вип. 17. С. 69–74.

2. Карачківський М. Північно-Західна Балтія. Історично-географічний збірник. Київ, 1929. Т. III. С. 159–196.

3. Культура Молдови за годы Советской власти. Сборник документов : в 4 т. Т. 1. Ч. I. Кишинев : Штиинца, 1975.

4. Кушнір В. Г. Динаміка чисельності молдован Балтії в XIX – 20-х рр. XX ст. *Revista de etnologie și culturologie*. Chișinău, 2007. Vol. 2. С. 257–260.

5. Кушнір В. Г. Народне образотворче мистецтво українців південно-західної України. Навчально-наочний посібник для студентів історичного факультету. Ч. 2. Ткацтво. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017.

6. Кушнір В. Г. Побережжя в українсько-молдовському порубіжжі. *Записки історичного факультету*. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. Вип. 30. С. 75–95.

7. Мельничук О. С. Топоніміка Кодимського району Одеської області. *Мовознавство. Наукові записки*. Київ, 1957. Т. XIV.

8. Погосподарська книга Лабушненської сільської ради. 1944–1946 роки.

9. Погосподарська книга Лабушненської сільської ради. 1946, 1950, 1960 роки.

10. Погосподарська книга Лабушненської сільської ради. 1950–1952 роки.

11. Погосподарська книга Лабушненської сільської ради. 1953–1955 роки.

12. Постанови та резолюції 3-ої Сесії ВУЦВК XVIII скликання (12 жовтня 1924 року). *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. № 47. 13 грудня 1924 року.

13. Сергійевский М. В. Молдавские этюды. Москва ; Ленинград, 1936.

14. Тучинський В. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УСРР в 1924–1940 рр.: до питання про історичні корені виникнення сучасної проблеми Придністров'я. *Київські історичні студії*. 2016. № 1 (2).

References

1. BALABUSHEVYCH, Tetiana. Formation and Development of the Ukrainians' Ethnic Borderlines with Moldovans and Romanians. In: Serhiy KVIT, ed.-in-chief, *Magisterium*. National University Kyiv-Mohyla Academy. 2004, iss. 17: *Historical Studies*, pp. 69–74 [online]. [in Ukrainian].

2. KARACHKIVSKYI, Mykhaylo. North-Western Balta Lands. In: Oleksandra HRUSHEVSKA, ed., *The Historical-Geographical Collection*. Commission for Compiling the Historical-Geographical Dictionary of Ukraine. Kyiv: All-Ukrainian Academy of Sciences, 1929, vol. III, pp. 159–196 [in Ukrainian].

3. LAZAREV, Artem (ed.). *Culture of Soviet-Ruled Moldova. Collected Documents: in Two Volumes*. Chișinău: Știința

[Science], 1975, vol. 1, pt. 1: *Cultural Construction in Soviet-Ruled Moldavia, 1940–1960*, pp. 74–75 [in Moldovan].

4. KUSHNIR, Vyacheslav. Dynamics of Population Size of Baltshchyna Moldovans in the XIXth through the 1920s. *Revista de etnologie și culturologie* [Journal of Ethnology and Culturology]. Chișinău, 2007, vol. 2, pp. 257–260 [in Moldovan].

5. KUSHNIR, Vyacheslav. *Folk Fine Art of the Ukrainians in Southwestern Ukraine: A Visual Aid for Students of the History Faculty. Part 2: Weaving*. Illia Mechnykov Odesa National University. Odesa: ONU, 2017 [online]. [in Ukrainian].

6. KUSHNIR, Vyacheslav. Coast within the Ukrainian-Moldovan Borderland. In: Vyacheslav KUSHNIR,

ed.-in-chief, *Notes of the History Faculty*. Illia Mechnykov Odesa National University. Odesa: ONU, 2019, iss. 30, pp. 75–95 [in Ukrainian].

7. MELNYCHUK, Oleksandr. Toponymy of Kodyma District (Odesa Region). In: *Linguistics. Proceedings of the Institute of Linguistics of the UkrSSR Academy of Sciences*. Kyiv, 1957, vol. XIV, p. 57 [in Ukrainian].

8. Household Book of the Labushne Village Council. 1944–1946 [in Ukrainian].

9. Household Book of the Labushne Village Council. 1946, 1950, 1960 [in Ukrainian].

10. Household Book of the Labushne Village Council. 1950–1952 [in Ukrainian].

11. Household Book of the Labushne Village Council. 1953–1955 [in Ukrainian].

12. Decisions and Resolutions of the 3rd Session of the All-Ukrainian Central Executive Committee of the XVIIIth Convocation (October 12, 1924). In: *Collection of Laws and Decrees of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*. No. 47. December 13, 1924 [in Ukrainian].

13. SERGIEVSKIY, Maxim. *Moldovan Sketches*. Moscow; Leningrad, 1936, pp. 34–35 [in Russian].

14. TUCHYNSKYI, Vitaliy. Moldovan Autonomous Soviet Socialist Republic within the UkrSSR in 1924–1940: To the Issue of Historical Roots of Transnistria's Current Problem Emergence. In: Vitaliy SHCHERBAK, ed.-in-chief, *Kyiv Historical Studies: Collected Scientific Papers*. Borys Hrinchenko Kyiv University. Kyiv, 2016, no. 1(2), pp. 27–31 [in Ukrainian].

IMPERE